

Nomadliv i Mongoliet

Nomadernas attityder gentemot miljöskyddsinstanser är kyligt trots att naturen är en så central del av deras liv och kultur. Nationalparker hyllas av turister och miljöaktivister men begränsar nomadernas traditionella sätt att leva.

Text & foto: Emilia Tjernström

Jag vaknade i en ger ungefär i mitten av Mongoliet och insåg att vintern hade anlänt. Ger är det mongoliska ordet för jurta, nomadernas runda tält av filt. Familjen jag sov hos var människor som jag aldrig hade träffat förut, men som öppnade sitt hem för mig kvällen innan, eftersom de tyckte att det var alltför kallt för att sova utomhus i tältet jag bundit fast på packhästen. De hade nog rätt, för när vi vaknade hade det börjat snöa.

Vi tillbringade morgonen med att hjälpa "grannarna" (geren 50 meter bort) flytta sitt bohag några kilometer till en plats, där de skulle finna mer skydd från vinterkyliga vindar. Deras ger monterades ner, lager för lager, och spändes fast på en träräddare. Sedan trugades en jakoxe in i oket, och jag fick i uppdrag att gå bredvid honom genom bitande kastbyar. Hans horn var av samma storlek och form som mina armar om jag sträckte upp dem mot himlen, något böjda, med ett litet mellanrum mellan fingertopparna. Medan han drog den tunga lasten, gnisslade han systematiskt tändarna, i rytm med morgonen. Aldrig hade denna mening känts mer aktuell: "Nomader lever inte för att flytta – de flyttar för att leva". (P.C. Salzman)

I Mongoliet möts några av världens mest omväxlande och välbevarade ekosystem: höga bergskedjor tornar upp sig över torra stäpplandskap och Gobiöknen breder ut sig överraskande nära sibiriska taigaskogar. Som ett folk utelämnade till naturens nycker har mongoler ett otroligt komplicerat förhållande till sin natur, och de har sjungit

och diktat om den sedan urminnes tider. Efter fyra år med näsan i miljöekonomiböcker var det som i en drömmens dimma jag packade mina väskor för en sommar på vidderna jag läst om redan som liten. Oändliga ytor som vilar under en gränslös, blå himmel.

MILJÖLAGAR LEVER VIDARE

Djingis khan stiftade naturskyddslagar redan på 1100-talet, och idag håller Mongoliet på att utveckla ett ambitiöst system av nationalparker och naturskyddsområden. Det var så det började. Jag skulle lära mig om parksystemet, förstå vilka krafter det har att kämpa emot: gruvintressen, ekonomisk utveckling och skiftande samhällsvärderingar. Tanken är att parkerna ska både förvalta den sårbara mongoliska naturen åt kommande generationer och bevara de många sällsynta djurarter, som vistas i den. Fram till år 2030 avser regeringen att ge skydd åt så mycket som en tredjedel av landet – dubbelt så mycket som idag. En målsättning som såväl naturhungeriga turister som miljöaktivister berömmar.

Men sedan märkte jag, att etablerandet av parker i land som traditionellt har karaktäriserats av något som liknar den svenska allemansrätten i kvadrat, inte bara stöter på problem – det skapar också problem. Även om Mongoliet är ännu mindre tätbefolkat än Norrland, så är ytterst få dalar, skogar och flodbäddar helt obebodda, och införandet av parkregler och restriktioner går inte obemärkta förbi.

Familjen mjölkar sju kor den här sommaren och hoppas på en bra vinter så att de inte förlorar något av djuren. Den här kvinnans två döttrar samlar in hö till foder under den kärva vintern.

I en av mina intervjuer påstår Purevdorj, föreståndaren för Khövsgöl nationalpark i norra Mongoliet, att jag hittar på problem där inga finns. Han konstaterar: "Eftersom Mongoliets mark inte är privatägt, så kan de, som bor där, flytta vart som helst."

Batmönk och andra nomader, som omlokaliseras, håller dock inte med. Kunskap om ett specifikt område är centralt för familjens och djurens överlevnad. "Om min familj tvingas flytta, känner jag inte jorden längre," menar Batmönk, "och då vet jag inte var det bästa gräset för djuren är, eller var man kan undvika snön som har skare." En enda vinter präglad av otillräckligt bete kan räcka i Mongoliets extrema klimat för att utplåna en hel hjord.

Därutöver säger det sig självt att när ett områdes befolkning flyttar – eller flyttas – sätter detta ett ökat tryck på andra ekosystem genom högre antal djur, vilket leder både till sämre bete för alla inblandade och en betydligt förvärrad miljösituation. Men parkerna påverkar även de familjer, som får bo kvar inom gränserna.

ATT HÅLLA EN GER VARM

I norra Mongoliet breder permafrost ut sig under marken. Inom loppet av ett par timmar kan vädret slå om från stekande hett solsken till isande kalla snöstormar. Även på sommaren faller temperaturen snabbt, när solen går ner – ofta ända ner mot nollstrecket. Mongolernas mobila vallningsmetoder har vuxit fram som svar på detta. Jandjmaa och Oyundalai är två systrar, som bor inne i Khövsgöls nationalpark och följer det traditionella mönstret. Hela familjen flyttar med jämna mellanrum för att anpassa sig efter årstidernas villkor och hitta tillräckligt med bete åt sina djur. Men de flyttar

inte långt varje gång. Det har de inte råd med. Utan stängsel eller avgränsningar på de enorma landytorna, som breder ut sig mot horisonten, kräver djuren en personlig närvaro. "Även om du bara har sju kor, som vi, så måste de mjölkas morgon och kväll, och kalvarna måste fångas," säger Jandjmaas säkert sjuttiofemåriga mamma.

Därtill måste mängder av bränsle samlas in för att hålla en ger varm nog att bo i under de långa vintermånaderna. "Det svåraste med parken," säger Oyundalai bestämt "är att nu måste vi gå så långt för att hitta träd, som ligger ned." Det är inte tillåtet att avverka träd, så det enda alternativet till att leta bränsle är att samla säckvis av torkad kogödsel att bränna. Det kan låta banalt, men redan i september vaknade jag en morgon när det var tvåsiffriga minusgrader inne i vår ger. "Nu förstår jag hur mycket arbete detta måste kräva när det är riktigt kallt..." huttrade jag. Fast jag låg kvar i sängen tills Jandjmaas eld varmt upp lite.

EN LITEN PAPPERSLAPP

Ofta är nomadernas attityder gentemot miljöskyddsinsatser ungefär lika kyliga somintervädret. I början fann jag detta obegripligt, eftersom naturen är en så central del av deras liv och av deras kultur. Efter att ha tillbringat några veckor i Biluitedalen i centrala Mongoliet, började jag dock förstå bättre. Biluitedalen ligger precis vid gränsen av Khangai Nuruu nationalpark.

Ganbold, en familjefar, berättar mellan gapskratt för mig: "I somras fick vi allihop en liten papperslapp." Han visar en rektangel med fingrarna, så löjligt liten var den. "Det stod att vi hade för många djur här i dalen, och miljön var dålig..." Här tar han andningspaus, för hans

Många nomader lever ett hårt liv men visar en stor gästfrihet åt författaren, en främling från en del av världen de knappt ens sett på en karta. Det är lätt att se på nomaderna som ett folk, men de är olika. Det de har gemensamt är sin mobila bostad för att kunna överleva i en tuff miljö.

lungor skakar och rosslar av allt skrattet. "Flytta, stod det. Flytta någon annanstans."

Han håller ut högerhanden, med den imaginära lappen i handflatan. Sedan för han den med en teatralisk, cirkulär rörelse ner mot baken, och gnuggar frenetiskt medan familjemedlemmarnas ansikten förvrids av förlägenhet och tillbakahållet skratt. De kikar på mig genom fnittret, och när jag inte kan hålla mig längre, trillar vi allihop nästan omkull, så mycket skrattar vi. Strax innan jag anlände till Biluite rullade nämligen stora maskiner in i dalen, med tillstånd från regeringen att leta efter guld. Miljöpratet känns alltså som inget annat än tomt prat. En fasad för andra intressen. Inte konstigt då, tänkte jag, om nomaderna inte är speciellt angelägna att vara myndigheterna till lags.

En gammal man, som sitter gömd i ett mörkt hörn av geren, röker på en cigarett han rullat med tidningspapper. När familjen och jag slutat skratta, suckar han djupt: "Regeringen skulle sälja all betesmark i Mongoliet till kineserna om priset var bra nog."

KLIMATFÖRÄNDRINGAR OCH KATASTROFER

Det kommer bara att bli svårare för nomader att anpassa sin livsstil efter miljökraven. Och ytterligare en påfrestning är i antågande. En nyligen utförd utredning i Khövsgömlområdet uppdagade att medeltemperaturen där har ökat med 1,7°C under de senaste 40 åren. Regnet faller mer och mer oregelbundet och dzuds, extremt hårda vintrar eller torra somrar, har ökat i antal och utplånade 10 miljoner djur i landet mellan 1999 och 2002.

Våra – västvärldens – koldioxidutsläpp påverkar indirekt markfuktigheten i Mongoliet och får som ytterligare resultat,

att gräset torkar ut snabbare. När Jandjmaas mamma berättar om somrarna, då hon vallade får som liten flicka, är det med sorgen ton. Livet var lättare och sommaren längre då. Nu gular gräset redan i augusti. "När gräset börjar gulna, ja då är sommaren över", förklarar hon. Den lättsammaste årstiden blir alltså kortare och kortare varje år. Är det inte en ödets ironi att människor, som nyttjar vagnar dragna av jakkor för att flytta hela sitt bohag, ska drabbas hårdast av de klimatförändringar, som orsakats av beteenden på andra sidan jordklotet?

Med alla dessa krafter – miljölagar och klimatförändringar och utvecklingsteorier – så undergår Mongoliet många förändringar. Ibland stannade jag i en ger, där satellit-TV och kortvågsradio försökte överrösta varandra, och där karlarna vallade sina kor med motorcykel. Då föreställde jag mig en sorts flodvåg av nymodigheter och förändringar som väller in över landet. Jag såg framför mig ett Mongoliet som slukas av en hastig övergång, en skiftning som kan komma att förändra nomadismens natur för alltid. Jag tänkte på höghus och fjärrkontroller och mikromat framför storbilds-TV.

Men när jag red fram till en familj, där mormor satt och flätade hästtagel till ett rep, med vilket hon skulle spänna fast matsalsskänken på jakvagnen, då tänkte jag annorlunda. Eller när en liten kille störtade förbi mig barbacka på en snabb, kortbent häst, på jakt efter sina får. Eller när den fermenterade hästmjölken serverades i halvlitersskålar, tillsammans med urgamla sånger... Ja, då tänkte jag att för ett land som ständigt befunnit sig i ett tillstånd av förändring, som alltid har anpassat sig efter årstidernas rytm, så kanske dessa förändringar endast utgör ytliga transformationer. De kanske bara är flyktiga, kosmetiska, och Mongoliets essens kanske ändå inte är på väg att försvinna. ■